

מבט על, גיליון 1449, 24 במארס 2021

עשור למלחמה בסוריה: שינויי אקלים, יציבות פוליטית ומה שביניהם

כרמית ולנסי, שירה עפרון וקים נח

במארס 2021 צוין עשור למלחמת האזרחים בסוריה, שהותירה מדינה מפוצלת, מפורקת וחרבה, אשר מרבית אוכלוסייתה נאלצה להגר בתוך ומחוץ למדינה ושורר בה משבר הומניטארי חסר תקדים, עד לכדי רעב. גורמים עיקריים לפריצת המרד הפנימי נגד משטר בשאר אל-אסד היו שינויי האקלים והבצורת שנגרמה בעטיים, שהמחישו את הניהול הכושל של משאבי הטבע והזנחת המגזר החקלאי מצד המשטר. המגמות האקלימיות שקדמו למלחמה מתחוללות כיום ביתר שאת, והן צפויות להקשות מאוד על תהליך שיקומה של סוריה. בד בבד, מגמות אלה ניכרות במדינות רבות ברחבי המזרח התיכון, הסובלות מכשלי משילות דומים. לפיכך, על ישראל לבחון את המקרה הסורי הן בהקשר המקומי והן בהקשר האזורי ולגבש דרכי התמודדות עם השלכות האקלים על יציבות פוליטית וחברתית באזור.

עשר שנות מלחמה בסוריה גבו את חייהם של מאות אלפי אנשים, הובילו למצב של כ-12 מיליון פליטים ועקורים, להרס של כמחצית מתשתיות המדינה ולכך שכ-90 אחוזים מאוכלוסייתה של סוריה חיים מתחת לקו העוני. כל זאת, בהיעדר אופק לתהליך פוליטי בר קיימא, שיצמיד את סוריה לעתיד יציב יותר. תיאור רווח של הנסיבות שהובילו למציאות טרגית זו מתחיל במעצר נערים שריססו כתובת גרפיטי בגנות המשטר: "הגיע תורך ד"ר", הקוראת להפלתו של רופא העיניים ד"ר בשאר אל-אסד, כשלב ראשון בגל המחאות שפקד את המזרח התיכון במסגרת "האביב הערבי" והוביל לנפילתם של המשטרים בתוניסיה, לוב, תימן ומצרים. המחאה העממית על ההתעללות בנערים הנתונים במעצר החלה בדרעא שבדרום סוריה, ובמהרה התפשטה כאש בשדה קוצים ברחבי המדינה.

ברם, חוסר היציבות בסוריה לא החל במארס 2011. בדומה למדינות אחרות במזרח התיכון, סוריה סבלה מבעיות יסוד מתמשכות: לחץ דמוגרפי, משאבים מוגבלים, שיעורי אבטלה גבוהים ובעיקר ניהול לקוי ומושחת. עם זאת, לסוריה נוסף אתגר משמעותי והוא הבצורת הקשה שפקדה את המדינה, פגעה באופן ישיר במעל 15 אלף איכרים וזעירים והובילה לירידה של כ-48 אחוזים בייצור החיטה הלאומי. מציאות זו הובילה להגירה המונית של כמיליון וחצי איכרים לערים ויצרה עומסים על תשתיות במרכזים העירוניים ובעיקר סביב דמשק, שהיו צפופים זה מכבר, בין היתר נוכח גלי הגירה של למעלה ממיליון פליטים עיראקים שהגיעו לסוריה בין השנים 2003 – 2007.

לצד הבצורת היו גורמים נוספים שהובילו לפרוץ המחאות, אולם גם להם זיקה ישירה לסוגיות אקלימיות, למשאבי הטבע ובעיקר לניהול כושל שלהם על ידי השלטונות עוד משנות שלטונו של חאפטי אל אסד: ניהול לקוי של משק המים לאורך שנים לצד הרחבה של שטחים חקלאיים והשקיותם, העמיד את ביטחון המים של סוריה בסכנה נוכח הניצול הלא מחושב של האדמה ומקורות המים. אחת ההשלכות החמורות ביותר של מדיניות זו הייתה הידלדלות מי התהום,

שהחמירה עם השנים. כך למעשה הובילו שנות הבצורות החמורות, שהחלו בחורף 2007, לקריסת המערכת החקלאית של צפון-מזרח סוריה וכנגזרת מכך לעלייה משמעותית במחירי המזון במדינה כולה.

הנשיא בשאר אל-אסד ניסה לקדם מדיניות כלכלית ניאוליברלית במטרה לפתוח את המדינה לכלכלה העולמית ולהגדיל את פעילות המגזר הפרטי. אלא שבמקום לקדם מדיניות זאת בהדרגה, משטרו צמצם בחדות את הסובסידיות והתמיכות הכלכליות שניתנו למגזר החקלאי. התוצאה הייתה פגיעה קשה באוכלוסייה הכפרית, חיזוק האליטה הכלכלית והעמקת הפערים בחברה הסורית. מדיניות הזו ערערה במידה משמעותית את תמיכת האיכרים במשטרו. לכך נוסף ההיבט הדמוגרפי: החברה הסורית עברה במהלך העשורים האחרונים שינויים מפליגים, במרכזם גידול האוכלוסייה - תוצאה של שיעורי ריבוי טבעי מן הגבוהים בעולם. האוכלוסייה העירונית בסוריה, שכמעט הכפילה עצמה בין 2002 ל-2010 כשצמחה מ-8.9 מיליון ל-13.8 מיליון, אך הגבירה את הלחץ על המשאבים שממילא הלכו והצטמצמו.

שילוב הגורמים הללו היה ידוע גם לפני פרוץ מלחמת האזרחים, כך שהכתובת הייתה על הקיר. בשנתיים שקדמו למלחמה פורסמו שלל מחקרים שהגדירו את סוריה כחבית חומר נפץ כלכלית וחברתית. בפברואר 2010, [הזהיר האו"ם](#) מהשפעות הבצורות על מחירי המזון והדלק, ולכן על החוסן הקהילתי והיכולת של אזרחי סוריה להתמודד עם המצב. [מסמך](#) אחר שפורסם על ידי סוכנות האו"ם להפחתת סיכונים אסונות (UNISDR) והמרכז הערבי לחקר אזורים צחיחים וארצות יבשות (ACSAD), סקר את עליית הטמפרטורות והבצורות בסוריה בעשור שקדם ל-2011 והראה כי סדרת הבצורות שפקדה את האזור בין השנים 2007 - 2009 החמירה את מצבם של מיליוני אנשים במחוזות אל-חסכה, א-רקקה, חלב ודיר א-זור, והובילה לחוסר יציבות סוציו-אקונומי, לבעיות בריאותיות ולחוסר ביטחון תזונתי.

לכאן נקשרת השאלה המהדהדת לאורך שנות המלחמה בסוריה, לגבי מידת נכונותה של הקהילה הבינלאומית לסייע בפתרון המשבר בסוריה. כבר בשנת 2008 סוריה פנתה לאו"ם וביקשה סיוע עקב היותה "נפגעת משינוי האקלים", אך האו"ם דחה את בקשתה בקבעו שסוריה לא הפעילה את תוכניות החירום שלה לשנות בצורת. נציג האו"ם לתיאום העניינים הומניטריים (OCHA), עבדאללה אבן יאיא, פנה ביולי 2008 לשגרירות האמריקאית בדמשק לסיוע חירום באזורים הכפריים והתריע כי: "הנזק החברתי-כלכלי שנגרם מהבצורת היה מעבר ליכולת ההתמודדות שלנו כמדינה". התחזית העגומה התממשה באביב 2011.¹

גורמים סביבתיים בעייתיים והיעדר תגובה הולמת עלולים לפגוע גם במאמצי השיקום. עשר שנות לחימה אכזרית הותירו נזק סביבתי אדיר בסוריה כתוצאה מהתקפות שביצעו כל הצדדים היריבים על בארות ומתקני נפט באזורים רבים, אשר גרמו לזיהום הקרקע, המים והאוויר. זאת ועוד, עקירת עצים והטמנת כימיקלים באדמות חקלאיות הביאו לכיווץ נוסף של המגזר החקלאי. ובנוסף, כוחותיו של אסד, כמו גם של גורמים אחרים, השתמשו במים כנשק על ידי תקיפת מקורות מים והסתתם. כתוצאה מכך, לכ-90 אחוזים מאוכלוסיית סוריה אין גישה למים נקיים. לכל אלו משמעותות לגבי הסיוע ההומניטרי הנדרש בסוריה והיכולת לקדם ביטחון תזונתי וכלכלי

¹ US Damascus Embassy, November 26, 2008, https://wikileaks.org/plusd/cables/08DAMASCUS847_a.html

במדינה בעתיד, לכשהלחימה תסתיים. אלא שאלו מטרות שאינן בראש סדר העדיפויות של הקהילה הבינלאומית.

משמעויות

למרות ששינויי אקלים לא היו הגפרור שהצית את האש, כי אם התגובה האלימה של המשטר כלפי המפגינים היא שליבתה את הלהבות, מלחמת האזרחים בסוריה היא דוגמה חיה של ההשפעה שיש לשינויי האקלים על יציבותן וחוסנן של מדינות. הכישלון של מדינות ברחבי המזרח התיכון להתכונן ולהתאים עצמן לשינויי האקלים וכך להתמודד עם הקשיים שאלו גורמים בכל הנוגע לאספקת צרכים בסיסיים ובראש ובראשונה מים ומזון לאוכלוסייה, עלול לגרום ערעור שלטוני ואובדן משילות. הוואקום השלטוני שנפער, כפי שמעיד המקרה הסורי, דינו להוות כר פורה לארגונים אסלאמיים רדיקליים, דוגמת דאע"ש, שמנצלים את חולשת האוכלוסייה ואובדן הפרנסה מחקלאות לגיוס מתנדבים לשורותיהם.

במציאות של אקלים משתנה ועלייה מתמדת בטמפרטורות, המקרה הסורי אמור להיתפס כתמרור אזהרה אזורי. מרבית שטחיהן של שכנותיה של ישראל - מדינות ערביות במערב אסיה ובצפון אפריקה - נחשבים אזורים צחיחים עד צחיחים מאוד. ממוצע המשקעים בהן מסתכם בעד 400 מ"מ בשנה ולפיכך, שינויי האקלים, שבראשם ההתחממות הגלובלית והתרחבות השטח המדברי, מסכנים את המגזר החקלאי שלהן (שתומך בפרנסה של 60 אחוזים מכלל האוכלוסייה באזור) וכתוצאה מכך את הביטחון התזונתי בהן. במצרים עלולים שינויי האקלים והיעדר ניהול מיטיבי של משאבי טבע מוגבלים להוביל בעתיד הקרוב להחמרה משמעותית בביטחון התזונתי, באופן שייצור תסיסה חברתית – עד כדי קריסת המשילות. מודלים צופים כי עליית הטמפרטורות תגרום לבצורות, בעוד עליית פני הים תביא לחדירה של מי מלח לנילוס אשר תפגום באיכות מי ההשקיה. התממשות תחזיות אלו, לצד הצמיחה בשיעורי האוכלוסייה, עלולה להיות רקע לעימותים פנימיים בעלי פוטנציאל השפעה על היציבות והביטחון בגבולה הדרומי של מדינת ישראל.

מלחמת האזרחים בסוריה מדגימה היטב את טשטוש הקו המפריד בין ביטחון לאומי במובן הצר של המונח לפרשנות הרחבה יותר. ואולם, ההתייחסות למלחמה ממחישה עדיין את נטיות הרווחת של חוקרים לבחון אירועים ביחסים הבינלאומיים בעיקר דרך פריזמה פוליטית וצבאית ולהקדיש תשומת לב פחותה לסוגיות אקלימיות וסביבתיות. נטייה זו מאפיינת גם את קהילת המודיעין בישראל ומעבר לים, כפי שציין במפורש [דו"ח](#) שכתבה ועדת הקונגרס לענייני מודיעין בארה"ב בספטמבר 2020, שבו נטען כי המודיעין לא שם דגש מספק על איומים ארוכי טווח לביטחון לאומי, ביניהם שינויי אקלים.

חשוב כי ישראל תפיק את הלקח המתבקש מהמקרה הסורי ותפנה קשב גם להתפתחויות סביבתיות ואקלימיות וליכולתן של מדינות השוכנות בסביבתה הקרובה להתמודד איתן. יתר על כן, אתגרי האקלים חוצים זירות ודורשים התייחסות אזורית רחבה ואף גלובלית. ובנוסף, בעוד שגורמי המודיעין נוטים להישען על חומר מסווג, הערכות שינויי האקלים דורשים התמקצעות בכלי ניתוח ומתודולוגיות מתקדמות מהעולם המדעי הגלוי. חשוב לשלב את היכולות המתקדמות של יצירת מודלים עם יכולות הערכת הסיכונים הגאו-פוליטית כדי לנתח באורח מקיף את סוגיית

הקשר בין השפעות סביבתיות ואקלימיות לבין התפתחויות פוליטיות, כלכליות וביטחוניות במדינות האזור, וכיצד קשר זה עלול להשליך לרעה על ביטחונה של ישראל.

משבר האקלים מציב בפני ישראל גם הזדמנויות לשיתוף פעולה אזורי, שבמסגרתו ישראל ושותפותיה יוכלו לקדם שיקום סביבתי ולתעדף השקעות בתחומים שבהם יש לישראל יתרון, ביניהם אנרגיות מתחדשות, טכנולוגיות ייצור וטיהור מים, וחקלאות מדברית. הקצאת משאבים בתחומים אלה, בפרט תוך תיאום ושיתוף פעולה אזורי, עשויה לייעל את ההתמודדות במדינות האזור עם שינויי האקלים, המורגשים כבר וצפויים להחמיר בשנים לבוא.